

УДК 811'.161.2:373.374+Грінченко
DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.39.2.2>

**МОВНА ПОЛІТИКА ТА КОЛОНІАЛЬНА ПРАКТИКА:
АНАЛІЗ ПЕРЕДМОВИ ДО РАДЯНСЬКОГО ВИДАННЯ
«СЛОВАРЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ» (1958)**

**LANGUAGE POLICY AND COLONIAL PRACTICE:
ANALYSIS OF THE PREFACE TO THE SOVIET EDITION
OF THE “DICTIONARY OF THE UKRAINIAN LANGUAGE” (1958)**

Коткова Л.І.,
orcid.org/0000-0001-6349-3576
кандидат філологічних наук,

*доцент кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання
Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені К.Д. Ушинського*

Українська мова, будучи органічним виявом національної ідентичності, завжди стояла на заваді імперським амбіціям російської влади. Одним із ключових інструментів колоніального панування було мовне упокорення – нищення українського слова, його дискредитація та заборона. Яскравим прикладом цього є переслідування «Словаря української мови» за ред. Бориса Грінченка – фундаментальної праці, яка не тільки систематизувала лексику української мови, а й підтвердила її окремішність від російської.

Після встановлення радянської влади мовна політика продовжила імперську традицію контролю над українською мовою, лише під новими гаслами. Офіційно радянська держава проголошувала «братерство народів» і жодного утиску національних мов, проте на практиці це було витонченим механізмом росіянізації. Українська філологія стала полем ідеологічної боротьби, а передмови до словників і мовознавчих праць – неодмінними ідеологічними маніфестами.

У статті досліджено мовну політику СРСР як інструмент колоніального управління, аналізовано ідеологічні настанови передмови до радянського видання «Словаря української мови» (1958). Дослідження виявляє механізми мовної росіянізації та викривлення історичної ролі української мови в національному самовизначенні.

Радянська мовна політика спиралася на концепцію «зближення» і «злиття» мов народів СРСР, у якій українську мову трактували як периферійну щодо російської. Аналізована передмова 1958 року показує цю політику через кілька ключових аспектів: 1) акцентування «братнього зв'язку» української та російської мови з риторикою «старшого брата» як домінуючої; 2) дискредитація національної мотивації укладання словника, де працю Б. Грінченка зображено не як кодифікацію й утвердження української мови, а як «цінну наукову роботу», підпорядковану радянським ідеологічним настановам; 3) редукція значення живої народної мови через підкреслення діалектизмів і застарілих слів, що створювало ілюзію недостатньої розвиненості української мови без радянського втручання.

У статті подано комплексний аналіз передмови з погляду її колоніального характеру та ролі у формуванні радянського дискурсу про українську мову. Автор наукової розвідки наголошує, що такі тексти не були нейтральними науковими передмовами, а слугували зброєю ідеологічної боротьби. Вони мали на меті не лише змінити сприйняття української мови, а й обмежити її розвиток, підпорядкувати російському культурному простору. Саме тому критичне переосмислення радянської мовної спадщини є необхідним кроком для подолання імперського дискурсу та відновлення української мовної ідентичності.

Отже, передмова 1958 року була не лише вступним текстом до словника, а й ідеологічним документом, що впливав на мовну політику СРСР. Автор цієї наукової розвідки досліджує, як радянська влада використовувала наукові тексти для виправдання радянської мовної політики, та спонукає до критичного прочитання подібних передмов задля подальшого зміцнення статусу української мови в умовах незалежної України.

Ключові слова: мовна політика, колоніальний режим, лексикографія, ідеологія, українська ідентичність, радянський словник, передмова.

The Ukrainian language, as an organic expression of national identity, has always been an obstacle to the imperial ambitions of the Russian authorities. One of the key instruments of colonial rule was linguistic subjugation – the destruction, discreditation, and prohibition of the Ukrainian language. A striking example of this is the persecution of The Dictionary of the Ukrainian Language by Borys Hrinchenko – a fundamental work that not only systematized the Ukrainian lexicon but also confirmed its distinctiveness from Russian.

After the establishment of Soviet rule, language policy continued the imperial tradition of controlling the Ukrainian language, albeit under new slogans. Officially, the Soviet state proclaimed the “brotherhood of nations” and support for national languages, but in practice, this was a sophisticated mechanism of “Russification”. Ukrainian philology became a battleground of ideological struggle, while the prefaces to dictionaries and linguistic studies turned into mandatory ideological manifestos.

This article examines the language policy of the USSR as a tool of colonial governance and analyzes the ideological guidelines of the preface to the Soviet edition of the Dictionary of the Ukrainian Language (1958). The study uncovers the mechanisms of linguistic “Russification” and the distortion of the historical role of the Ukrainian language in national self-determination.

Soviet language policy was based on the concept of the “rapprochement” and “fusion” of the languages of the peoples of the USSR, wherein the Ukrainian language was treated as peripheral to Russian. The analyzed 1958 preface illustrates this policy through several key aspects: 1) emphasizing the “fraternal bond” between the Ukrainian and Russian languages, with the rhetoric of the “older brother” as dominant; 2) discrediting the national motivation behind the compilation of the dictionary, portraying B. Grinchenko’s work not as a codification and affirmation of the Ukrainian language, but rather as a “valuable scientific work” subordinated to Soviet ideological directives; 3) undermining the significance of the living folk language by focusing on dialectisms and obsolete words, thereby creating the illusion that the Ukrainian language was underdeveloped without Soviet intervention.

The article provides a comprehensive analysis of the preface, examining its colonial nature and its role in shaping the Soviet discourse on the Ukrainian language. The author argues that such texts were not neutral scientific introductions but rather served as instruments of ideological struggle. Their purpose was not only to alter the perception of the Ukrainian language but also to restrict its development and subordinate it to the Russian cultural sphere. Therefore, a critical reassessment of the Soviet linguistic legacy is an essential step in dismantling the imperial discourse and restoring Ukrainian linguistic identity.

Thus, the 1958 preface was not merely an introductory text to the dictionary but also an ideological document that influenced the USSR’s language policy. The author of this study investigates how Soviet authorities used scientific texts to justify their language policy and advocates for a critical reading of such prefaces to further strengthen the status of the Ukrainian language in an independent Ukraine.

Key words: language policy, colonial regime, lexicography, ideology, Ukrainian identity, Soviet dictionary, preface.

Постановка проблеми. Російська імперія протягом століть застосовувала репресивні заходи проти української мови: від Валуєвського циркуляра 1863 року до Емського указу 1876 року. У цих документах українську називали «наріччям», «вигадкою», «шкідливим елементом» – усе для того, щоб виправдати її заборону. У таких умовах публікація «Словаря української мови» за редакцією Бориса Грінченка (1907–1909) стала викликом для імперської політики, бо доводила: українська мова не є діалектом російської, а має власну розгалужену лексику, історію та граматику.

Грінченків словник уперше науково зафіксував тисячі слів, уживаних у різних регіонах України. Цей факт підривав колоніальну тезу про «єдність» української та російської мови й доводив, що українська – самодостатня, розвинена мова. Словник став наріжним каменем для кодифікації української літературної мови. Це означало, що наша мова отримувала інструмент для подальшого розвитку, що перешкоджало меті імперії – знищити її до кореня.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки «Словарь української мови» за ред. Бориса Грінченка є найпотужнішою лексикографічною працею початку ХХ століття, його досліджували як мовознавці, так і історики. С. Єфремов простежив внесок Б. Грінченка в українську лексикографію та нормування правопису [1]; Ю. Шевельов аналізував значення словника Бориса Грінченка в контексті розвитку української мови, звертав увагу на його роль у формуванні мовної норми [2]; А. Погрібний розглядав словник у контексті мовного відродження кінця ХІХ – початку ХХ ст. [3]; Л. Масенко аналізувала словник як частину боротьби за українську мовну ідентичність у колоніальних умовах [4], О. Тищенко вивчала джерельну базу словника та особливості моделювання словникових статей [5]

тощо. Істотний внесок у дослідження цього питання здійснили науковці Інституту української мови НАН України, аналізуючи методику укладання словника, джерела його доповнення та вплив на розвиток української лексикографії.

Мета нашої статті – дослідити передмову до радянського видання «Словаря української мови» за редакцією Бориса Грінченка (1958) як ідеологічний текст, що відображає колоніальну мовну політику СРСР, та визначити її вплив на деколонізацію та дерадяннізацію українського мовознавства.

Наукова новизна. У статті подано комплексний аналіз передмови з погляду тогочасного колоніального впливу, досліджено її не лише як вступний текст, а і як інструмент ідеологічного контролю над українською мовою, що дає змогу запобігти згубним процесам у майбутньому.

Актуальність дослідження. Питання мовної політики в умовах колоніального впливу залишилось актуальним у контексті сучасних українсько-російських відносин. Аналіз радянських мовних практик дає змогу глибше зрозуміти природу колонізаторської політики та її наслідки, що є ключовими для відновлення й зміцнення української мовної незалежності.

Для наукового дослідження використано **такі методи:** *дискурсивний аналіз* – для визначення ідеологічних настанов, схованих імплікацій та риторичних стратегій у передмові до «Словаря української мови» (1958); *контент-аналіз* – для систематизації ключових ідеологем, уживаних у передмові, та визначення їхньої функції у формуванні імперського мовного дискурсу; *критичний аналіз джерел* – для оцінки контексту створення словника та його місця в радянській мовній політиці; *соціолінгвістичний підхід* – для розгляду мовної політики СРСР як інструмента асиміляції та підкорення української мови російським нормам.

Виклад основного матеріалу. Передмови до словників належать до жанру науково-довідкових текстів, що мають метамовний та пояснювальний характер. Основною функцією таких праць є ознайомлення зі структурою, принципами подачі матеріалу та методологічними завданнями конкретного словника.

Залежно від призначення словника (нормативний, тлумачний, термінологічний тощо) передмова може містити такі компоненти: *теоретичне обґрунтування* концепції лексикографічної праці; *опис джерельної бази* та критерії добору лексичних одиниць; *характеристику структури* словникових статей та умовних позначень; *методологічні принципи* укладання словника (наприклад, орфографічні чи граматичні норми) тощо. Передмова також виконує функцію комунікації між укладачами словника та користувачами, вона допомагає правильно інтерпретувати лексикографічні дані.

Особливості написання передмов до українських лінгвістичних словників змінювалися залежно від історичних, ідеологічних та наукових умов. Так, до XX століття ці довідково-наукові тексти були здебільшого лаконічними, містили інформацію про джерела та мету словника. У радянський період передмови зазнали значного ідеологічного впливу. обов'язковими стали «марксистсько-ленінські» методологічні засади та інформування про «розвиток мови в соціалістичному суспільстві» тощо.

Яскравим прикладом ідеологізації радянських передмов є текст до видання «Словаря української мови» за редакцією Бориса Грінченка 1958 року: у передмові відчутна колоніальна політика Москви щодо української лексики, стилю, структури й самої мовної свідомості. Автори, вишколені в умовах радянської лінгвоцидної машини, не закликали до повернення забороненої чи навмисно вилученої лексики, а аргументували неактуальність словника часовими змінами (адже з 1933 року український правопис був запропорований в тісні межі «українсько-російського словника»): «Словник української мови за редакцією Б. Д. Грінченка не може, звичайно, замінити згаданий нами вище чотиритомний українсько-російський словник і задовольнити потреби громадськості, бо в ньому, вже хоч би з огляду на час його видання, відсутня велика кількість слів, які за останні п'ятдесят років, особливо в роки після Жовтневої революції, з'явилися і усталилися в нашій літературній мові, відбиваючи бурхливий розвиток суспільного життя у всіх його галузях. Крім того, Б. Д. Грінченко уникав науково-технічної термінології і слів, запозичених з інших мов,

внаслідок чого ця лексика, крім досить широко поданої ботанічної і ткацької термінології та дуже незначної кількості інших науково-технічних термінів, представлена у Словнику недостатньо; так, ми не знаходимо у ньому багатьох уже на той час поширених в українській мові загальноживаних слів і таких, наприклад, термінів соціально-політичного характеру, як *пролетаріат*, *буржуазія*, *клас*, *революція*, *соціалізм* і под., а також інших слів іншомовного походження. Багато слів, вміщених до Словника за редакцією Б. Д. Грінченка, за п'ятдесят років розвитку і збагачення української мови змінили своє значення: або набули нових, чи, навпаки, втратили деякі з поданих у цьому Словнику значень. Цей Словник, зрозуміло, не може бути також надійним довідником щодо правописних норм сучасної української літературної мови. Усе це повинно бути певним застереженням для тих, хто буде користуватися даним перевиданням Словника української мови за редакцією Б. Д. Грінченка» [6, с. 5].

Із цього фрагменту видно, що передмова містить ідеологічні ознаки тогочасної російської імперської машини й не є рекомендацією послуговуватися Грінченковим словником – тим, що став наріжним каменем української лексикографії. Ідеологи радянської доби (автори передмови – М. Бажан, О. Білецький, І. Білодід, Л. Булаховський, В. Ільїн, М. Рильський) намагаються переконати читачів, що цей словник «не може задовольнити потреби громадськості», бо в ньому бракує термінів радянської доби, наприклад, «пролетаріат», «буржуазія», «клас», «революція», «соціалізм» тощо. З позицій українця XXI століття ми розуміємо, що ці слова були не просто запозиченнями, а ідеологічно ворожими запозиченнями, нав'язаними окупаційною адміністрацією. Українська мова не потребувала б цих слів, якби не вимога того часу – обов'язкове вживання марксистської соціально-економічної термінології, ідеологічної лексики радянського дискурсу.

Більшовицька мовна політика була спрямована на витіснення питомої української лексики, на викривлення значень, на прищеплення чужих мовних моделей. Автори передмови зазначають, що укладач «уникав науково-технічної термінології» та не подавав слів іншомовного походження. Та Б. Грінченко не просто фіксував мову, він її зберігав, укорінював, подавав у її природному стані. Саме тому цей словник був і залишається неоцінним джерелом української ідентичності, а от радянські словники часто ставали інструментом поневолення.

Передмова до радянського видання «Словаря української мови» (1958) – чергова сторінка в історії знищення українського слова через його росіянізацію та ідеологічну корекцію. Читаємо далі: «У 1927–1930 рр. була зроблена спроба здійснити «виправлене й доповнене» видання Словника Б. Д. Грінченка за редакцією С. Єфремова та А. Ніковського, в якому виявилися націоналістичні настанови цих редакторів [6, с. 6]. <...> Редактори згаданого перевидання Словника Б. Д. Грінченка не завжди позначали свої виправлення і доповнення, зроблені часто відповідно до їх націоналістичних настанов.

Природно, що таке «перевидання» Словника української мови за редакцією Б. Д. Грінченка було *справедливо засуджене громадськістю і припинене на букві н*» [6, с. 7].

Наведений вище контекст – яскравий приклад того, як радянська влада зупинила національно свідоме перевидання Грінченкового словника. Звертаємо увагу й на маніпулятивне використання терміна *націоналістичний* та необґрунтоване оперування штампом *громадська думка*.

Радянська влада знала: щоб підкорити народ, потрібно передусім знищити його мову. І коли в 1927–1930 роках українські мовознавці С. Єфремов та А. Ніковський наважилися повернути словнику Бориса Грінченка його справжню функцію – бути джерелом питомої української лексики, без суржика та більшовицького «новоязу», – радянський режим відразу кинувся цей процес зупиняти.

Владних цензорів розлютили «націоналістичні настанови» редакторів, бо це спроба очистити українську мову від іноземних вкраплень, повернути природний розвиток, а не перетворювати її на кальку з російської. С. Єфремов і А. Ніковський, керуючись науковим сумлінням, спробували виправити покручі й штучні конструкції, які десятиліттями насаджували в українську лексику. Їхня провина полягала лише в тому, що вони прагнули залишити українцям українське слово.

У радянській передмові ми не завжди бачимо науковий аналіз чи фахову дискусію, а більше – політичне замовлення. Фраза про те, що «перевидання було справедливо засуджене громадськістю» – відверта неправда. Громадськістю, яка його засудила, була чекістська номенклатура, що розуміла: залишити українцям справжню мову – означало дати їм зброю проти імперії.

<«...» є досить значна кількість тенденційно підібраних ілюстрацій, що відбивають *чужжу, а часом і ворожу нам ідеологію* або становлять власне церковну проповідь.

<...> З дрібніших недоліків треба відзначити окремі випадки *пропуску безсумнівних російських відповідників до українських слів, зокрема подачі до української видової дієслівної пари лише однієї видової форми в російській частині, невідповідності посилянь від одного слова до іншого тощо*.

При критичному використанні цього видання треба враховувати *ідеологічні позиції Б. Д. Грінченка з проявом націоналістичних настанов*» [6, с. 7].

Словник Б. Грінченка – не просто реєстр слів, бо в ньому кожне питома українське слово – це бастион, який не піддається радянському контролю. Саме тому тодішні цензори заходилися нищити Грінченкове надбання, звинувачуючи його у «ворожій ідеології» та в «церковній проповіді». Лякало нову владу те, що наша мова могла бути «нерадянською», а значить – «ворожою». Для імперії ворог – це кожен, хто говорить українською, мислить українською і відчуває себе українцем.

Зауваження щодо «пропусків російських відповідників» – це характеристика лексикографічної окупації. Головне завдання кожного радянського укладача словника було не в тому, щоб зафіксувати реальну лексику, а щоб загітувати українця послуговуватися московською мовною нормою. Не показати йому самодостатність мови, а переконати, що без «старшого брата» й слова вимовити не можна.

Інаостанок – класичний більшовицький штамп: Борис Грінченко мав «націоналістичні настанови». Той, хто насправді збирав і систематизував українську мову такою, якою вона була. Не зводив її до перекладу з російської, а навпаки – показував її цілісність і самобутність. Але для імперії українська мова мала існувати лише в межах, визначених Москвою, – без національної пам'яті, гідності, самостійного мислення. І якщо сьогодні ми розмовляємо українською, то це завдяки саме таким «націоналістичним» мовознавцям, яких так ненавидів радянський режим.

Звичайно, не могли укладачі передмови оминути й українські особливості мови, які були нормою за часів Б. Грінченка, але в 50-х роках були неактуальними: <«...» закінчення *и* в родовому відмінку однини іменників жіночого роду на приголосний – безневинність, *-ности*, безперечність, *-ности*, відомість, *-мости*; написання *и* на початку слова – *иниший, иноді*, а також у префіксованих – *переиначити* <...>. Зберігається також літера *г* (*газда, тегекати, гигнути*), якої немає в сучасному українському алфавіті» [6, с. 8]. Сьогодні ми б сказали, що в цьому фрагменті описаний мовний код нашої нації, який автори передмови тлумачили як щось застаріле.

Мова – це не просто набір слів і граматичних правил. Це ДНК нації, її голос у часі, її безсмертя. І коли розгортаємо Грінченків словник, перед нами – не просто лексикографічна праця, а мовний ген українства, де кожне слово – це нитка, що зшиває нашу історію, наш світогляд, нашу сутність. Закінчення *-и* в родовому відмінку іменників III відміни, написання *иниий*, *иноді*, *переиначити*, збереження питомої *г* – усе це не випадкові мовні деталі. Це мовні маркери, які відділяють наше від чужого; мовні кордони, які крізь століття не дозволили нам загубитися в імперських лабіринтах. Закінчення *-и* – давній слід нашої граматичної традиції, те, що відлучило нас з уст наших предків ще з Русі. Це звучання Шевченкового слова, гармонія української фонетики, яку нищили, калічили, та яка вистояла.

Літера *г*, яку радянські ідеологи намагалися викоренити, – ще один символ нашої незнищенності. *Гавеня*, *газда*, *галаган*, *гетекати*, *гигнути*, *гречний*, *гринджоли* – у цих словах не просто звуки, а ритм українського мовлення, те, що робить нас не «малоросами», а українцями. І коли сьогодні ми вимовляємо це *г*, то несвідомо відновлюємо зв'язок із Грінченком, із нашими предками, з усіма тими, хто не дав розчинити нашу мову в чужій.

Иниий, *иноді* – це наша мовна незалежність. Немає нічого випадкового в тому, що саме ці слова викорінювали, змінювали, ламали. Будемо читати це правило ще й 1926 року в «Практичному російсько-українському словнику» О. Ізюмова: «І пишемо з початку слова, *крім слів на й*, про які мова буде далі, *та українських слів, що починаються на ин (иниий, инколи)*» [10, с. 6]. Та всі ці національні особливості нашої мови незабаром зникнуть.

Варто згадати наслідки колоніального мислення і в передмові А. Хвилі до «Українського правопису» редакції 1933 року: «Комісія створена при НКО переглянула «Український правопис», очистила його від націоналістичних перекручень, що ставили перешкоди оволодінню грамотністю широкими масами і спрямовували українську мову на відрив від мови російської. <...> У зв'язку з цим – а) ліквідовано націоналістичні правила щодо правопису іншомовних слів; б) викинуто з правопису форми, що засмічували сучасну українську мову архаїзмами, непотрібними паралелізмами, провінціалізмами; в) змінено правило про вживання роду в іншомовних словах; г) ліквідовано націоналістичне правило нормування географічних назв; д) змінено ілюстративний матеріал; е) внесено зміни в граматичну термінологію». *Викинуто встановлені націоналістами мертві консервативні норми, що перекручують сучасну*

українську мову, живу мову практики трудящих мас України» [11, с. 5]. Правопис 1933 року – знаряддя лінгвоцидного терору. А. Хвиля, слуга сталінської системи, фактично виписує смертний вирок живому українському слову. Він засуджує «націоналістичні ухили» і «буржуазні впливи», прокладаючи шлях до насильницького спотворення правопису.

У вищезгаданій передмові, як і в багатьох інших радянської доби, ми бачимо класичний прояв рабської покори перед російською імперією, страх перед живою, справжньою українською мовою. Від Грінченка до репресованих мовознавців 1930-х – це один і той самий бій за право на власний голос. І сьогодні нам треба зробити висновки: аби вижити як нація, маємо відкинути колоніальне ядро раз і назавжди.

Словник за редакцією Бориса Грінченка – це справжній скарб української мови, де ще живе питоме, органічне мовлення. Ось лише кілька слів, які доводять, що наша мова – це не викривлена калька, а самодостатній світ: *ганок* [6, с. 346], а не *ганок*; *кревний* [7, с. 302], а не *кровний*; *авдиторія* [6, с. 2], а не *аудиторія*; *катедра* [7, с. 225], а не *кафедра*; *ліжниця* [7, с. 368], а не *спальня* та ін. На жаль, нині зникли з активного вжитку слова *бабизна* [6, с. 13], *вітцівіщина* [6, с. 242], *дивниця* [6, с. 382], *дивоглядь* [6, с. 382], *заки* [7, с. 47], *здиханка* [7, с. 144], *здіб* [7, с. 145], *змагати* [7, с. 163], *ошарпанець* [8, с. 83], *перемжитися* [8, с. 126], *рухавка* [9, с. 89], *смушливий* [9, с. 160] та ін. Ці лексеми – не просто мовні форми, а символи спротиву, тому саме такі слова нищили, викидали з ужитку. «Словарь української мови» – це ще не покалічена колонізаторами українська мова, і наше завдання – повернути її в повсякденне життя, щоб українське слово звучало повноцінно, природно, вільно.

Варто зазначити, що сам Б. Грінченко все життя боровся за чистоту й самобутність української мови, але передмову до словника, який уклав, написав російською. І це могло бути зумовлено кількома факторами:

– *цензурні обмеження* (на початку XX століття українська мова знаходилася під постійним тиском імперської влади; українські видання часто змушені були публікувати передмови, вступи або навіть деякі наукові розвідки російською, щоб обійти цензуру);

– *комунікація з владою* (оскільки це був масштабний проект, Б. Грінченко, можливо, хотів донести значущість своєї праці до імперських чиновників і науковців, які ухвалювали рішення щодо друку й поширення таких видань);

– *умова конкурсу* (працю готували до конкурсу на здобуття премії Миколи Костомарова, тож саме російська мова, безперечно, була єдиною для написання таких передмов; результат – словнику «була присуджена Російською Академією наук друга премія М. І. Костомарова «за лучший малорусский словарь» [6, с. 5]) тощо.

Незважаючи на російськомовну передмову Бориса Грінченка до «Словаря української мови» (отже, такий вибір укладача можна розглядати як вимушений компроміс у контексті тогочасної імперської мовної політики), сам словник – це чиста, багата українська лексика без зросійщених нашарувань, що робить його фундаментальною пам'яткою нашого мовознавства.

Передмова ж до радянського видання «Словаря української мови» (1958) написана українською мовою, але містить радянські наративи. Беззаперечним фактом був ідеологічний контроль над мовознавством. Будь-яке відхилення від офіційної лінії каралося репресіями. Достатньо згадати «Розстріляне відродження» – покоління мовознавців, знищених у 1930-х роках. У таких умовах передмови до словників та інших мовознавчих праць писали відповідно до ідеологічних вимог, а «неправильний» політичний вступ міг стати смертним вироком для автора.

Українська мова мала існувати тільки в межах, визначених радянською владою. Будь-яке дослідження супроводжували твердженнями про «єдність братніх мов», «взаємозбагачення української мови через російську» та «шкідливість буржуазного націоналізму». Продовжуючи імперську традицію, радянська мовна політика нав'язувала думку про вторинність української мови, її штучність та необхідність постійного «збагачення» за рахунок російської. У передмовах до словників неодмінно мали бути згадки про «великий і могутній російський народ» як джерело цивілізаційного розвитку, що підсилювало комплекс меншовартості серед українців. Філологи, які розуміли справжню сутність української мови та її окремішність, змушені були або замовчувати свої погляди, або пристосуватися до вимог системи. Передмова зі стандартними радянськими кліше про «дружбу народів» та «прогресивну роль російської мови» ставала своєрідною індульгенцією, що дозволяла бодай частково зберегти українське мовознавство від повного знищення.

І приємним є те, що з прийняттям нашої країною незалежності ми позбулися деколонізації мислення, і вже, наприклад, 1997 року мали кардинально протилежну передмову Л. Пустовіт до «Словаря української мови»: «...титанічна праця

Бориса Грінченка дала світові не тільки один з найкращих словників свого часу в слов'янській лексикології, але й звела духовний пам'ятник творчому генію українського народу – його мові» [12, с. 8]. Ці слова підкреслюють не лише велике мовознавче значення праці Б. Грінченка, а й її глибоку національну цінність. Якщо на початку ХХ століття українська мова була змушена виборювати своє право на існування, то наприкінці ХХ століття вона вже утвердилася як основа національної ідентичності. Передмова Л. Пустовіт демонструє нове світосприйняття незалежної України, де «Словарь української мови» визнано не лише як наукове досягнення, а і як символ відродження й зміцнення української культури.

Висновок. Передмови до радянських українських словників і мовознавчих праць не просто писали на замовлення – вони були знаряддям ідеологічної боротьби. Під виглядом наукових пояснень ці праці слугували для виправдання імперської мовної політики, яка прагнула повного зросійщення України.

У передмові до «Словаря української мови» за редакцією Бориса Грінченка (видання 1958 року) колоніальну ідеологію простежуємо через кілька ключових аспектів: *ідеологічне підпорядкування російській імперії* (акцент на «братському» зв'язку української та російської мов, що відображає радянську політику злиття національних культур у межах єдиної «радянської спільноти», де українська мова є вторинною щодо російської); *дискредитація національної мотивації укладання словника* (лексикографічна праця Б. Грінченка, спрямована на кодифікацію та утвердження української мови, у передмові подана не як національно-культурний акт, а як «цінна праця для науки», що узгоджена з радянськими принципами; укладачі замовчують роль словника у формуванні української національної ідентичності); *редукція значення живої народної мови* (діалектизми й застарілі слова, які містить словник, та брак іноземних запозичень на зразок «пролетаріат», «буржуазія», «клас», «революція», «соціалізм» нібито створюють враження, що українська мова не була достатньо розвинутою без радянського впливу).

Отже, передмова 1958 року адаптує «Словарь української мови» за редакцією Бориса Грінченка до радянської колоніальної ідеології, нівелюючи його значення як інструмента мовного самоствердження українців. Саме тому сьогодні важливо критично переосмислювати такі тексти та усвідомлювати їхню справжню мету – знищення української мовної ідентичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Єфремов С. Як постав Грінченків словник. Словник української мови : у 3 т. Київ : Горно, 1927. Т. 1. 428 с. Т. 2. 439 с. Т. 3. 479 с.
2. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941) : стан і статус. Чернівці : Рута, 1998. 207 с.
3. Погрібний А. Борис Грінченко : Нарис життя і творчості. Київ : Дніпро, 1988. 268 с.
4. Масенко Л. Конфлікт мов та ідентичностей у пострадянській Україні. Київ : ТОВ «Видавництво "Кліо"», 2021. 176 с.
5. Тищенко О. Динаміка семантичної структури статті: словник живої мови за редакцією Б. Д. Грінченка і сучасний словник активного типу. *Українська мова*. 2023. № 4 (88). С. 21–39.
6. Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко : у 4-х т. Київ : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. Т. 1. 494 с.
7. Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко : у 4-х т. Київ : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. Т. 2. 573 с.
8. Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко : у 4-х т. Київ : Вид-во Академії наук Української РСР, 1959. Т. 3. 506 с.
9. Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко : у 4-х т. Київ : Вид-во Академії наук Української РСР, 1959. Т. 4. 563 с.
10. Ізюмов О. Практичний російсько-український словник : перевидання 1926 року. Київ : Т-во «Знання». 1992. 176 с.
11. Український правопис. Харків : Рад. шк., 1933. 94 с.
12. Словарь української мови / упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко : у 4-х т. Київ : Вид-во «Довіра», 1997. Т. 1. 494 с.